

Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 2. do 4. prosinca 2015. u Makarskoj, ur. Marinko Tomasović. Makarska: Gradski muzej Makarska, 2017, 655 str.

Znanstveni skup *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.* održan je u razdoblju od 2. do 4. prosinca 2015. godine povodom obilježavanja 200. godišnjice najstrašnije epidemije kuge u Makarskom primorju. Dvije godine nakon održavanja skupa u izdanju Gradskog muzeja Makarska izašao je zbornik s radovima, koji sadrži uvodni tekst i 19 priloga eminentnih stručnjaka koji su temi kuge u Makarskoj i Primorju pristupili interdisciplinarno.

U uvodnom radu “Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. - teme kao mogućnosti interpretacija” (str. 5-12), autor, ujedno i urednik Zbornika, Marinko Tomasović ističe da je znanstveni skup *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.* označio pokušaj cjelovitijeg razumijevanja epidemije kuge na ovom području. U izlaganjima autora epidemija kuge sagledana je iz aspekta niza znanosti (povijesti, demografije, medicine, antropologije), lokalnog sjećanja te brojnih drugih područja, što ovaj Zbornik čini vrijednom polazišnom točkom za daljnja istraživanja.

U radu “Makarska kuga 1815. kroz mentalnu i stvarnu topografiju: groblja, vjerski i memorijalni objekti, zavjeti, predaja i njena folkloristička razrada, motiv u umjetnosti i književnosti” (str. 17-117) Tomasović donosi cjelovit prikaz svih pojmova i sadržaja u vezi s epidemijom kuge u Makarskoj i Primorju. Autor navodi kako je u svijesti i usmenoj komunikaciji epidemija kuge na tom području bila “gotovo ‘najznačajniji’ ili ‘najcitiraniji’ trenutak” u lokalnoj povijesti. Unatoč njezinom brisanju iz kolektivne memorije stanovništva, sačuvana predaja, postojeći podaci iz literature i terenska istraživanja omogućuju sagledavanje njezine opsežnosti. Članak donosi pregled poznatih lokacija groblja umrlih od kuge diljem Makarskog primorja te možebitne neoznačene lokacije, zapise o organizaciji zaštitnih mjera od epidemije, nadgrobni spomenika, oznaka grobova i memorijalnih obilježja te popis i opis kapelica, zavjetnih kipova i slika posvećenih Svetom Roku, zaštitniku od kuge. Ujedno, ukazuje na to da je pojam kuge na ovom području tek iznimno sadržan u predaji i folklorističkoj razradi, te rijedak motiv u književnosti i slikarstvu.

U sljedećem radu “Dvije podgorske kuge - crna i bijela” (str. 119-184) Smiljana Šunde analizira pojavu crne kuge u Podgori 1815. godine. Iako svoj rad prvenstveno temelji na podacima iz knjige umrlih, rođenih/krštenih i vjenčanih župe Podgora u prvoj polovici 18. stoljeća, autorica izlaže niz narodnih predaja

o kugi, i danas živih među stanovništvom Podgore. U posljednjem poglavlju rada - razmatrajući fenomen bijele kuge, odnosno iseljavanje Podgorana od kraja 19. st. do početka Drugog svjetskog rata - autorica povlači intrigantnu paralelu vezanu za razloge depopulacije ovog mjesta u novijoj povijesti, preciznije u razdoblju od 1801. do 1946. godine.

Rad "Kombinirana kriza 1815. i njene posljedice na razvoj makarskog stanovništva" (str. 185-209) Nikole Anušića istražuje demografske posljedice epidemije kuge u Makarskoj 1815. godine. Povezujući oskudicu i glad koja je vladala prije početka epidemije kuge, autor uočava kako uzroke visokog mortaliteta od kuge valja tražiti i u prehrambenoj krizi započetoj 1812. godine. Dugo prisutna kronična pothranjenost stanovništva za sobom je ostavljala biološki oslabljenu populaciju podložnu raznim bolestima. Upravo iz navedenog razloga autor već u naslovu rada koristi naziv "kombinirana kriza" razornog sinergijskog učinka. Kao rezultat, navodi autor, od sredine svibnja do sredine kolovoza 1815. godine kuga je pomorila trećinu stanovništva Makarske. Istovremeno, predstavljala je točku obrata demografskog razvoja u kojoj prirodno kretanje stanovništva prvi put od početka 18. stoljeća prelazi u pozitivno.

Slavko Kovačić u radu "Makarska i njeno primorje u godinama pomora od gladi i kuge (1814-1816)" (str. 211-242) donosi pregled stanja pučanstva i njegovih privrednih djelatnosti u Makarskoj i primorju početkom 19. stoljeća, s naglaskom na pomor tamošnjeg stanovništva od gladi tijekom razdoblja koje je neposredno prethodilo epidemiji kuge, za trajanja kuge te u godini nakon okončanja epidemije. Prema podacima iz izvješća koja su župnici Makarske i njezinog primorja slali Biskupskoj kancelariji 1814. i 1816. godine, na ovom je području od gladi umrlo 308, a od kuge 1.112 osoba. Autor navodi kako su pomoć izgladnelima uz vlast i neke boljestojeće domaćine pružali i svećenici, među kojima posebnu pozornost posvećuje posljednjem biskupu samostalne Makarske biskupije Fabijanu Blaškoviću i njegovom generalnom vikaru don Ivanu Pavlinoviću, koji su i nakon izbijanja epidemije kuge ostali u Makarskoj i pokušavali pastoralno djelovati.

Robert Skenderović sagledava epidemiju kuge iz komparativne perspektive smatrajući da je upravo takav pristup važan za razumijevanje kako se širila, ali i kako su se ljudi suprotstavljali toj pošasti. U radu "Epidemija kuge u Jasenovcu i Hrvatskoj Dubici 1815/1816. godine" (str. 243-251) daje prikaz učinkovitog sustava obrane od epidemije kuge, razvijenog 20-ih godina 18. stoljeća. Uvidjevši da zaštita od epidemije predmnijeva potpunu kontrolu prometa ljudi

i roba, Habsburgovci su u prvoj polovici 18. stoljeća Vojnoj krajini uz vojno-obrambenu funkciju pridodali i funkciju sanitarnog kordona na granici s Osman-skim Carstvom. Kao argument koji potvrđuje učinkovitost takvog sustava obrane od epidemije kuge, autor navodi rezultate istraživanja na dijelu granice koji se od Kostajnice uzduž Une preko Jasenovca protezao sve do Zemuna i Beograda. Autor tvrdi da su epidemije kuge s osmanske strane bile češće, dulje i pogubnije od onih na habsburškoj strani granice.

Doprinos poimanju epidemije kuge iz komparativne perspektive u ovom je Zborniku dao i Robert Jolić. U svom radu “Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine” (str. 253-285) nastoji rekonstruirati učestalost, snagu i duljinu trajanja zaraznih bolesti poput kuge, kolere, velikih boginja i nekih drugih zaraznih bolesti nastalih kao rezultat života u lošim higijenskim uvjetima. Iako se pretpostavlja da je od kuge u Hercegovini u razdoblju od 1813. do 1818. godine stradalo između 6.000 i 7.000 katolika, zbog nestanka matičnih knjiga ti podaci nikada neće biti potvrđeni. Zaključno, na primjeru župe Brotnjo, jedine za koje su u kontinuitetu sačuvane cjelovite matice stanovništva, pokazuje kako se katoličko stanovništvo ovoga kraja, iako ga je kuga gotovo prepоловила, zahvaljujući izvanrednoj stopi nataliteta ipak održalo.

S inovativnim mjerama suočavanja s ranijim epidemijama u Dubrovačkoj Republici upoznaju nas Zlata Blažina-Tomić i Vesna Blažina. Doznajemo tako da je Dubrovačka Republika još 1377. godine proglasila prvu karantensku uredbu na svijetu, sukladno kojoj su svi koji dolaze u grad bili poslani na najprije 30-dnevno, a potom 40-dnevno čišćenje, odnosno karantenu (prema talijanskoj riječi *quaranta*). Jedan od ključnih razloga primjene te jedinstveno zamišljene uredbe za obranu od kuge, koja se kasnije primjenjivala diljem Europe, krije se u ranijem iskustvu s gubavcima čiji je boravak u izolaciji sprječavao širenje zaraze. Odgovarajući na pitanje iz naslova rada “Zašto je Dubrovnik tako rano provodio zdravstvene mjere protiv kuge?” (str. 287-316) autorice sugeriraju da su osnovni razlozi takvog djelovanja višestruki. S jedne strane, kriju se u republikanskom uređenju i identitetu koji se temeljio na idealima slobode, stabilnosti, dugog života i prosperiteta, koji su, uz odanost Katoličkoj crkvi, podrazumijevali i brigu države o zdravlju svojih stanovnika. S druge strane, poticaj za ulaganje u zdravstvo krio se u zemljopisnom položaju između raznih kultura i vjera. Valja naglasiti i blizinu teritorija Osmanskog Carstva koje nije poduzimalo protukužne mjere. Zaključno, morali su zaštititi i svoj gospodarski prosperitet - ostaviti grad otvorenim za trgovinu.

U članku “*Danse macabre* i važnost zapisa Šimuna Grebla iz 1812. godine” (str. 317-337) Antonija Zaradija Kiš progovara o dvama promišljanjima o neminovnosti smrti. S jedne strane, govori o likovnom prikazu smrti autora Vincenta iz Kastva, koji se naslanja na glasoviti pariški kasnosrednjovjekovni likovni izričaj *danse macabre*, odnosno “mrtvački ples”. Riječ je o jedinstvenoj vizualizaciji dugogodišnjih nagomilavanja tragedija uzrokovanih ratovima, epidemijama i smrtnošću stanovništva. S druge strane, govori o kratkom zapisu popa Šimuna Grebla iz 1512. godine o bolesti koja kosi sve pred sobom (“Bje morija”), a koja odražava svu bol i empatiju čovjeka bespomoćnog pred ovim zlom.

Josip Vrandečić u članku “Makarska kuga i Antun Anđeo Frari” (str. 339-347) donosi biografiju ovog dalmatinskog liječnika i epidemiologa te pregled njegovih aktivnosti na suzbijanju kuge u Makarskoj. Svoja iskustva u radu s oboljelima i vlastitoj borbi s kugom sazeo je u dvije epidemiološke knjige, koje predstavljaju dragocjen izvor podataka o kugi, njezinom širenju i načinima suzbijanja te najinformativniji prikaz makarske kuge. Unatoč promjenama vlasti i svojoj neskrivenoj frankofiliji, Frari je kao liječnik epidemiolog bio potreban i francuskim i austrijskim vlastima. Karijeru završava u Veneciji, gdje je napisao svoje životno djelo *Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria*, koja je predstavljala najbolju opću povijest epidemija kuge do sredine prošlog stoljeća i preko čijih su stranica iskustva makarske epidemije postala dijelom svjetske epidemiološke povijesti.

Rad Antonije Vodanović “Liječnik Luigi Tonoli i gradsko-ladanjski sklop Ivičević iz 18. stoljeća” (str. 349-375) donosi biografske podatke o još jednom liječniku koji je u Makarskoj liječio oboljele od kuge te o kasnobaroknoj palači u kojoj je živio tijekom boravka u gradu pod Biokovom. Naime, u dosadašnjoj se literaturi izgradnja te palače dovodila u vezu upravo s Luigijem Tonolijem, no podaci izloženi u ovom radu razjašnjavaju netočno korištenu topiku palače te ukazuju na to kako se njezina prvotna pripadnost veže uz plemićku obitelj Ivičević, preciznije uz Mariju Anu Ivičević, Tonolijevu suprugu. Time se potvrđuje činjenica da je sve ladanjske objekte na Makarskom primorju izgradilo lokalno plemstvo. Iako je s vremenom ovaj najveći barokni stambeni kompleks u Makarskoj mijenjao vlasnike, u kolektivnoj je memoriji - vjerojatno zbog Tonolijeve doprinosa u liječenju oboljelih od kuge - zapamćen kao palača Tonoli.

Ivan Pederin u radu “Carsko-kraljevska policija u stvaranju novog doba u Dalmaciji” (str. 377-385) daje prikaz uspostave suvremene državne organizacije poslije Napoleonskih ratova, odnosno u prvoj polovici 19. st. Kao rezultat

dogovora, Dalmacija je postala Kraljevinom na čelu s guvernerom te uživala visoki stupanj suvereniteta. Bečki dvor nastojao je smiriti prilike u Dalmaciji te uvesti novi građanski zakonik, ustrojiti sudstvo i upravu, luke, policiju, školstvo, sve što su Francuzi propustili učiniti. U tom procesu autor ističe ulogu grofa Josefa Sedlnitzkog, predsjednika Carsko-kraljevskog dvorskog dikasterija policije, koji je, između ostalog, bio zadužen za sprječavanje prodiranja revolucionarnih ideja i bujanja nacionalnih pokreta u Dalmaciji. Ključni mehanizam provedbe te aktivnosti bila je cenzura - ured za reviziju knjiga. On se brinuo o sprječavanju krijumčarenja liberalnih knjiga u Dalmaciju, uvozu pojedinih časopisa i novina u Dalmaciju, a budno je nadzirao i kazalište. Ukratko, cenzura je odgajala pisce, a oni čitateljstvo. U konačnici, unatoč protivljenjima, upravo je Sedlnitzky odlučio da se tiska časopis *Zora dalmatinska* na hrvatskom jeziku jer je smatrao da je bitno da se taj jezik razvija. Kao rezultat, s tim je časopisom započeo i narodni preporod u Dalmaciji.

U radu "O jeziku i slovopisu djela *Uspomena povistna o kugi makarskoj godine 1815 Luigja Cesara Pavišića*" (str. 387-402) autorica Milica Mihaljević analizira slovopis, jezik i stil navedene knjižice. Knjižica je napisana na hrvatskom jeziku, ikavskom štokavicom i ilirskim slovopisom. Njezin je jezik jednostavan, lišen tuđica. Autorica utvrđuje da je djelo pisano znanstvenim stilom, a imajući u vidu da je namijenjeno široj publici, karakterizira ga kao povijesnu znanstveno-popularnu prozu. U radu "Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata" (str. 403-435) Marko Dragić navodi pedesetak povijesnih i etioloških predaja o kugi s područja Hrvatske i BiH u kojima se ogleda fakcija o kugi te demonološke predaje u kojima se ogleda fikcija o toj infektivnoj, epidemijskoj bolesti. Autor ističe da je u percepciji Hrvata kuga antropomorfirano demonско biće, koje se najčešće prikazivalo u liku zastrašujuće žene. Suočeno sa svakodnevnim umiranjem i strahom, katoličko je stanovništvo spas od kuge tražilo u molitvama te podizanju zavjetnih kapela i crkava brojnim svecima. S obzirom na nedostatne podatke o kugi u stručnoj i znanstvenoj literaturi, predaje zapisane na terenu sadrže iznimnu filološku, etnološku, antropološku i povijesnu vrijednost.

Za trajanja epidemije kuge u Makarskoj 1815. godine lokalne vlasti zavjetovale su se Presvetom Srcu Isusovu da ih sačuva od kuge i ostalih nedaća. Velimir Urlić u radu "Obilježavanje stogodišnjice makarske kuge (1815-1915)" (str. 437-446) opisuje svečanu proslavu svetkovine Presvetog Srca Isusova jedno stoljeće kasnije, tijekom koje su Makarani zbog prijetnji ratova i kužnih bolesti ponovili zavjet svojih predaka i izmolili ponovnu zaštitu. Posebna

vrijednost ovog članka je fotografija dosad gotovo nepoznate spomen-grobnice/kosturnice na području nekadašnjeg kužnog groblja kod plaže u Makarskoj, koja je uklonjena početkom 1935. godine uslijed razvoja turizma i gradnje ugostiteljskog objekta u blizini. Koliko je sjećanje na kugu u Makarskoj i Primorju i danas snažno i zastrašujuće, govori podatak da su se Makarani 2015. godine treći put zavjetovali Srcu Isusovu da će svake godine na taj blagdan održati svečanu svetu misu i procesiju, i dan ranije postiti, za zaštitu od svih prijetnji, pa i od kužnih zaraza.

Govoreći o kugi u Makarskoj u radu “Kuga izazov društvu i Crkvi” (str. 447-461) Hrvatinić Gabrijel Jurišić ističe ulogu Crkve koja je od početka izbivanja epidemije nastojala pomoći stanovništvu, kako materijalno, tako i duhovno - molitvama, svetim sakramentima i utjehom vjere. Dijeleći sudbinu svojih župljana, svećenici su se za vrijeme trajanja epidemije svjesno izlagali pogibelji od koje su najčešće i umirali, poput biskupa Fabijana Blaškovića, fra Anđela Marije Kačića Miošića, don Nikole Blaškovića, fra Ivana Kačića Peke, don Petra Bartulovića, don Ivana Alačevića i don Mate Bauka. Potvrdu da je Crkva željela pomoći bolesnima predstavlja i zaziv “Od kuge, gladi i rata oslobodi nas, Gospodine” koji je uvela u “Litanije svih svetih”.

Više o kugi, ali i ostalim zaraznim bolestima koje su gasile ljudske živote u dolini Neretve, poput malarije, kolere i tuberkuloze, doznajemo iz rada “Materijalna svjedočanstva o zaraznim bolestima i epidemijama u dolini Neretve” (str. 463-497) Ivana Vekića i Ivana Volarevića. Zbog izostanka interesa vlasti za zdravstvenu zaštitu, stanovništvo je pomoć tražilo u narodnoj medicini i zagovoru svecima zaštitnicima. Ovaj rad donosi pregled vidljivih materijalnih svjedočanstava epidemija i bolesti na ovom području, među kojima sakralne građevine, skulpture, slike i groblja žrtava epidemija zauzimaju važno mjesto. Autor navodi kako su među stanovnicima Neretve vrlo rašireni bili kultovi svetaca zaštitnika od zaraza i bolesti, posebno Svetog Roka, Svetog Liberana i Gospe od Zdravlja, o čemu svjedoči velika produkcija sakralne umjetnosti zavjetnog karaktera.

Osvrt na konceptualizaciju kuge u prošlosti i pregled glavnih istraživačkih fokusa u suvremenosti nudi rad Stelle Fatović-Ferenčić pod nazivom “Konceptualizacije i istraživački potencijal kuge” (str. 499-514). Autorica ističe kako unatoč dobrom poznavanju njezine etiologije, terapije i prevencije, kuga i danas plijeni interes suvremenih znanstvenika raznih profila koji se ponajviše odnosi na vrednovanje njezine pojavnosti, način širenja, posljedice i mogući utjecaj

na genetiku ljudi. U tom kontekstu zagovara potrebu intenzivnije interdisciplinarnе suradnje koja će ponuditi potpuni pogled na kugu i sve oblike njezine pojavnosti te posljedice od najstarijih zabilježenih slučajeva, pa do nekih budućih.

Epidemiju kuge koja je 1815. godine zahvatila Makarsku i njezino primorje Nora Kuluz promatra kao iskustveni događaj. Odgovarajući na pitanje iz naslova rada “Kako se sjećamo kuge u Makarskoj” (str. 515-547) koristi teorijski okvir antropologije iskustva Vincenta Turnera i Edwarda Brunera. Autorica u središte rada postavlja pitanje kako je iskustvo kuge doživljeno u svijesti građana Makarske. Pritom polazi od dva djela koja nude najcjelovitiju sliku o zastrašujućim događajima u Makarskoj 1815. godine - Frarijeva *Sulle presenti questioni risguardanti il contagio* iz 1847. i Pavišićeva *Uspomena povistna o kugi Makarskoj god. 1815.* iz 1815. godine. Autorica zaključuje da je središnja, a često i jedina asocijacija lokalnog stanovništva na kugu prostor zaravni Sv. Petar kao mjesto na kojem su pokapali umrle od kuge. Spomen na kugu sadržan je i u obredu i procesiji na blagdan Srca Isusova kojemu su se Makarani zavjetovali za vrijeme kuge te u jutarnjem pjevanju Gorke muke na Veliki petak u crkvi Sv. Marka.

Zaključni rad Zbornika je “Toponimija Makarskoga primorja” (str. 549-609) u kojem Domagoj Vidović obrađuje preko 1.600 toponimskih različenica u Makarskom primorju. Riječ je o području od Dubaca do Baćine, naseljenom još u pretpovijesno vrijeme. Prilikom doseljavanja stanovništva donekle se izmijenio narodnosni sustav tog kraja koji je dotad bio naseljen isključivo Hrvatima. Smanjenje udjela starosjedilačkog stanovništva rezultiralo je ugroženošću toponimijske baštine. Autor ukratko raščlanjuje ojkonomiju Makarskog primorja u kojoj nalazimo odraze različitih jezičnih slojeva. Motivacijska razrada toponima, odnosno njihovo tumačenje, čini središnji dio rada. Autor ukazuje na to kako je većina obrađenih toponima antroponimnog postanka. Njihovim tumačenjem omogućava se i uvid u razvoj prezimena u Makarskom primorju. Zaključno, autor razmatra jezične slojeve koji su se odrazili u mjesnoj toponimiji - od najstarijeg predrimskog preko supstratnog dalmatskoga i hrvatskog do adstratnog mlađeg romanskog i turskog sloja. Zaključuje da ovim radom nisu ni izbliza dovršena toponomastička istraživanja Makarskog primorja te poziva na daljnja istraživanja.

Kao posebnu vrijednost ovog Zbornika valja istaknuti opširno kazalo, vrlo precizno podijeljeno na: kazalo osobnih imena, kazalo zemljopisnih područja, mjesta i toponima, kazalo hagianima, umjetnina, blagdana, pobožnosti,

crkvenih redova i družbi, kazalo građevina i nepokretnih spomenika, kazalo naslova - vrela, rukopisa i tiskanih djela, kazalo institucija i odjela te kazalo ostalih pojmova. Valja spomenuti i kako je uz sve radove objavljen i sažetak na engleskom jeziku što njihove ključne rezultate čini dostupnima širokoj znanstvenoj zajednici i potencijalnim čitateljima, neovisno o jezičnim barijerama. Naglasimo i da je do danas, uz nekoliko izuzetaka, u stručnoj i znanstvenoj literaturi epidemija kuge na području Makarske i Primorja bila slabo zastupljena. Zaključno, Zbornik *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.* namijenjen je stručnoj i znanstvenoj zajednici predstavljajući nezaobilaznu polazišnu točku i oslonac za daljnja istraživanja, ali i široj javnosti zainteresiranoj za neki od aspekata ove tematike.

Ivana Andrijašević